

Hatalom és helyesírás

Mottó:

„Merthogy a helyesírás elsősorban egy kacifántos történettel bíró szabályrendszer, mely tekintélyével a változatlanságot és a sérthetlenséget hirdeti, holott persze állandó változásban és zömmel jó szándékú támadások kereszttüzében áll. Egy olyan örökség tehát, mely a nyelvhasználó közösség generációi közti folyamatosságot dik-tátumaival szolgálja: önmaga ismételését írja elő, miközben a már végbement nyelvi cselekvések millióira utal vissza. Amikor a szabályoknak megfelelően, helyesen írunk le valamit, ehhez az örökség-hez igazodunk, és egyben a nyelvet szabályszerűen használók köréhez csatlakozunk” (Mestyán Ádám: *A magyar helyesírás szabályai* című verseskötetéről Bedecs László: *Nyelvtant tanul* című írása az Élet és Irodalomban)

Szemiotika és helyesírás

A szemiotika az 1960-as évek felfutását és az 1980-as évek hanyatlását követően továbbra is a jelek keletkezésével, használatával, jelentésével foglalkozó tudomány.¹ Bizonyos jelek, jelrendszerek szemiotikai vizsgálatára továbbra is alkalmas lehet a szemiotika. Ide tartozandónak vélem a helyesírást is. Az írás önmagában is „jelező” viselkedés, szemiózis, a helyesírás az íráshasználatnak magasabb szervezettségű, kitüntetett kódja, kódrendszere. A helyesírásban használóikra mutató, jelentéshordozó jelként funkcionálnak az eltérések. Alkalmazott szemiotikai feladat lehetne a helyesírás szabályozásában, fejlesztésében vizuális memóriánkat

¹ Idézet A jel tudománya című könyv bevezetőjéből: „az emberi kultúra egésze jelekből és jelrendszerekből tevődik össze – a jelek, a jelölő rendszerek és mindaz, ami ide sorolható, éppen jeltermészetük miatt is önálló kutatás anyagát szolgálhatják” (Horányi–Szépe vál., 1975: 9).

elősegítő, gyakorlati szempontok bevezetése. Erre a továbbiakban is visszatérek, s ugyanott megtalálhatók a korábbi fölvetések bibliográfiai adatai is.

Ebben a tanulmányban a helyesírásban fölfedezhető hatalmi jegyeket (jeleket), hierarchiális jeleket, jelhasználatot veszem szemügyre.

Írás, helyesírás, hatalom

A hatalom, az erőviszonyok együttese a társadalmi viszonyokban, a nyelvben is megjelenik. A nyelvhasználat különböző területein vizsgált hatalomjelenségek közül most az írást, azon belül különösen a helyesírást vesszük szemügyre. (A hatalom szemiotikai és nyelvi megközelítéséhez lásd: Tóth 2006.)

Az írás minden korban mágikus, emberfelettinek tűnő erővel bírt. Mi ennek az oka? Részben az, hogy az írás jelrendszer, amelynek ismerete nem mindenki számára egyformán adott. Az ismeretlentől pedig félünk. De azért is tartottak tőle, mert ami írva van, az kevésbé van kitéve az elmúlásnak. Ahogy a közkeletű, sokat idézett szólás is tartja: Verba volant, scripta manent. Az ember élete, beszéde, véleménye sokkal inkább illékony, az írás viszont megőrizhető, megváltoztathatatlan, elidegenedett „beszéd”, a számonkérhetőség összes veszélyével. Nem véletlen, hogy a jog is az írásban bukkan fel, s az írást kezdetektől nagy becsben tartották, őrizték, olykor félték.

Az írásbeliség első évezredeiben még viszonylag kevesen írtak és olvastak, az írások sokféleségben, változékonyságban éltek, bár mindig volt törekvés valamiféle egységességre a különféle egyedi írásmódok között. Az ösztönös írásmód helyett a szabályozott helyesírások megszületését a nagyfokú írástermelés, a terjedő írásoktatás, a nyomtatás, a sajtó ösztönözte. A szabályozott helyesírások létrejöttével azonban szűkült az egyéni, alkalmi írásváltozatok száma, bár teljesen azért nem szorultak vissza. Sőt manapság, amikor újabb technológiák követelnek maguknak részt az írásbeliségben, egy egészen újfajta írásbeliség, az ún. másodlagos írásbeliség van kialakulóban a maga meglehetősen spontán szabályozódásában (vö. pl. Balázs és Zimányi szerk. 2006: 161–2).

A nyelvhasználat minden szintjén, így annak különféle „technológiai” megvalósulásaiban, jelen esetben az írásban és annak kivételes, emelkedett formájában, a helyesírásban is megragadhatók társadalmi jegyek, éppenséggel a társadalmi-kulturális stb. változások nyomai. Egészen egyszerűen azt is mondhatjuk, hogy a helyesírás egy adott korszakról, a helyesírás használata pedig egy csoportról vagy akár egy emberről is vall. Persze ehhez szóra kell bírni az adott társadalom helyesírását. Tehát jeleket kell találni, azokat értelmezni, s azokból helyes vélekedéseket, következtetéseket (Peirce szavaival: abdukciót²) levonni. Mivel a helyesírás mindig egy finoman szabályozott jelkészlet, és használata során mindannyian mindig

² Vö. Peirce fölvetéseit az abdukcióról: T. A. Sebeok–J. U. Sebeok 1990.

döntésekre kényszerülünk, a helyesírási változatokból, eltérésekből adódó különbségek mindig lehetőséget adnak az értelmezésre.

A jelentősebb történelmi-politikai változások kulturális átalakulással is együtt járnak, s ezek szinte mindig hatással vannak a nyelvhasználatra, s az írásmódra is. A nyelvújítások rendszerint egy-egy nép nemzeti törekvéseinek a megfogalmazásakor bukkannak föl, de kisebb, mindennapi nyelvújítások, nyelvi korszerűsítések ettől függetlenül bármikor megjelenhetnek.

Tudatosan megalkotott, jóváhagyott, szimbolikussá tett szabályok alkotják a nemzeti grafolektusokat (helyesírásokat). A helyesírás tehát szimbolizációs folyamat eredménye, a helyesírás maga kiemelkedő jel. És az is érdekes, hogy egyes hatalmi berendezkedések rögvest hozzálátnak a különféle szimbólumok, közte gyakran a helyesírás megreformálásához.

Egyáltalán nem véletlen, hogy több száz éves előkészület, próba után a magyar történelemben a reformkorban érik meg a helyesírási reform, vagyis születik meg a szabályozott (nálunk akadémiaiinak nevezett) helyesírás. Az is igen érdekes vizsgálat tárgya lehetne, hogy a magyar helyesírás további kisebb-nagyobb kiigazításait, amelyeket már nem lehet reformnak nevezni, milyen politikai-hatalmi légkör, társadalmi mentalitás ösztönözte és formálta. Mindenesetre az 1832-ben, a reformkor légkörében megalkotott első, egységes helyesírási szabályzat folyamatosan fejlődött mai formájáig. Minden írásmód- vagy helyesírás-változtatás politikai és/vagy tudományos viták összütésében valósul meg. A magyar helyesírás-szabályozásban szerencsés módon főként tudományos vitákról tehetünk említést. Legföljebb oktatás- vagy művelődéspolitikai kérdés volt a 20. század elején két részre, iskolaira és akadémiaiakra szakadt helyesírás. Az 1954-es helyesírási szabályzatot még véletlenül sem lehetne sztálininak nevezni (akkor sem, ha néhány helyesírási jelenségben tetten érhető a szervilisség), az 1984-esről pedig semmiféle politikai-hatalmi jelleg nem mondható el. Más országokban sokkal erőteljesebben szólt bele a politika a helyesírásba. Mivel elég közeli riasztó példákat is ismerünk, a mai magyar helyesírás „megreformálásáról” inkább csak fölvetések vannak, az MTA Magyar Nyelvi Bizottságában folyó munka pedig inkább néhány ponton való kiigazításra vonatkozik, mint egy új helyesírási szabályzat megalkotására.

A politika, hatalom és helyesírás kapcsolatára néhány történelmi korszakban emblematisztikus példákat idézhetünk. A hatalomnak való gesztus, szervilisség valójában a hivatalos szabályozásban is felbukkant. Így 1954 és 1984 között valóban csupa nagybetűvel kezdték a következő történelmi eseményeket: *Nagy Októberi Szocialista Forradalom, Nagy Honvédő Háború*.

Természetesen az *angol polgári forradalom, a francia forradalom* vagy a *48-as szabadságharc* kisbetűs maradt. A szovjet hatalom iránti szervilisség, hajbókolás ritka, de azért meggyőző példája volt a nagybetűzés. Tegyük persze hozzá azt, hogy még jóval a rendszerváltozás előtt, 1984-ben kivették ezt a két kivételt a szabályzatból.

Czigány Lóránt (1997) esszéjében a helyesírás 1954. évi szabályozóinak számlájára írja a *Sztálin* és a *Sztálingrád* – azóta nyelvi tényé vált – írás- és ebből következő ejtősmódot (294. pont) a [Sztálin] ejtősmód helyett. És innen idézzük Czigány Lórántot (1997), aki érdekes helyesírási-nyelvi anekdotákat elevenít fel:

„Ezt a helyesírási anomáliát egyszer már kipécézte Balla László írókollégám [...]: 'Az Akadémia ezzel – az addigi Sztalin helyett – törvényessé tette a két világháború közti és alatti moszkvai magyar kommunista emigráció írásmódját, amelyben valami (logikával nehezen követhető) hódolat nyilvánulhatott meg a Nagy és Bölc³ iránt; lám, ő még itt is kivétel. A Helyesírási kézikönyztár (mely korábban megelégedett a szerényebb, Helyesírási tanácsadó szótár címmel) újabb kiadása nem tartalmazza a Sztalin nevet, szemérmesen csupán Sztálingrádot ismer (odabiggyesztve hozzá: történelmi név). A szerkesztő tehát érzi, hogy annak idején *túlnyaltunk* a célon, de nem hajlandó semmit sem tenni a moszkovita [...] helyesírás ellen.”

Ugyancsak Czigány Lóránt (1997) meséli el, hogy a sztálini időszakban a szó-társzerkesztők a magyar ábécét is meghamisították, nehogy valaki furcsa asszociációkat olvasson ki belőle. Korábban a *bolond* szó után a *bolt* következett, mindaddig, amíg a *bolsevik* be nem került a nyelvbe. Eleinte nem volt vele probléma, ott volt az 1940-es Balassa-féle értelmező szótárban a *bolond* után a *bolsevik*. De a hétköznapi értelmező szótárban (1959) valaki már nem tűrte meg, és beillesztette a két szó közé az egyébként nem vagy csak szórványosan létező *bólongat* szót. (Az új értelmező kézikönyztárban már ismét nincs benne, baj nélkül követi a *bolondult* a *bolsevik*.) Az etimológiai szótárban az alig ismert *bolonyik* szóval oldották meg az egymás után következésből adódó kellemetlennek tűnő asszociációt.

A helyesírás, az írásreform lehet a modernizáció eszköze. A török írásreform része volt Törökország modernizációjának. A közvetlenül képirás eredetű kínai írásmód alkalmas arra, hogy Kína, sőt Korea, Japán és Vietnam lakosait területileg és történetileg összetartsa. Az írás ugyanis alkalmas arra, hogy évezredekkel korábbi, illetve más nyelven beszélő embereket összefogjon (vö.: Coulmas 1982: 80–109). Talán ez is segíti a Távol-Kelet modernizációját, illetve, ahogy Ankerl (2000: 297) megfogalmazza: „A több mint három évtizeden keresztül megőrzött kínai óriásbirodalom minden sarkában olvasható piktografikus eredetű írásmód garancia arra, hogy Kína marad a civilizáció-állam prototípusa. Bár a kínai képirás nem is volt az első a világon, de a benne rejlő alkalmazkodó, túlélőképesség, monumentális maradandóság a civilizációalkotó.”

A náci Németországban a dicső múlt romantikájának fényében egy időre hivatalos rangra emelkedett a gót betű, amelyet még a bukás előtt eltöröltek.⁴ Jugoszláviában létrehozták a szerb nyelv hagyományos cirill betűs írásmódja mellett a latin betűs formáját, amelyek azóta is változó intenzitással egymás mellett élnek.

Az írásreformok ma is tartanak. Azerbajdzsán, Türkmenisztán, Moldova egykori szovjet tagköztársaságok a függetlenné válás után a cirill betűs írásról áttértek a latin betűsre. Ugyanezt tervezik Kazahsztánban, Kirgizisztánban, Üzbegisztánban.⁵

³ Itt is megfigyelhetjük a „hatalmi” nagybetűzést. B. G.

⁴ Vö. Almási 2007.

⁵ Vö. Gerlóczy–Pethő 1998.

A helyesírás mint társadalmi megkülönböztetés

Az írás létrejötte felosztotta a társadalmat írókra és nem írókra. Érthető módon az írók, eleinte az iskolázottak, különösen az írnokok az írástudás által különleges hatalomra tettek szert. (Milyen érdekes, hogy még a magyar néphadseregben is, a legutóbbi időkig, ameddig volt kötelező sorkatonaság, az írnok kivételezett helyzetű, irigyelt katonának számított. Teljesen nyilvánvaló, hogy ez fakadt egy részről az „íráskészség birtoklásából”, de legalább annyira abból a tényből, hogy közelebb volt a hatalomhoz, a döntésekhez, így könnyebb tudott egyéni előnyökhöz jutni.)

A helyesírás létrejötte felosztotta a társadalmat helyesírókra és helyesen nem írókra (jó és rossz helyesírókra).

Ezek a felosztások természetesen elnagyoltak. Hiszen az írók és nem írók között vannak a félanalfabéták, a kicsit írók, a kicsit olvasók. És a helyesírásnak is számos fokozata van.

Mindenesetre valósnak tűnik Robert A. Hall (1960: 45) megállapítása a beszédes című *Leave Your Language Alone!* (Hagyd békén a nyelvedet!) könyvéből: „a grammatikusok és szótárkészítők által felállított [...] ortográfia szabályainak való engedelmeskedés fontos megkülönböztető ismérvvé lett társadalmunkban. [...] Ez az ismerv, csakúgy mint a »helyes« beszédé a társadalmi megkülönböztetés eszköze”.⁶

Valójában mitől és hogyan különbözteti meg egymástól egy társadalom egyes tagjait a helyesírás?

A helyesírás a nyilvános, hivatalos írásbeliség szabályokba foglalt, elvárt írásmódja. Ezt tanítják az iskolákban, ezt kérik számon a hivatalos, nyilvános fórumokon. Létezik, létezhet azonban ettől eltérő írásgyakorlat is. Az iskolások sokszor produkálnak nem helyes formákat. Ezt az iskola rossz jeggyel torolja meg. Mivel nem mindenki tanulja meg alaposan a helyesírást, sokaknak egész életére rossz, szégyenletes emlék marad az írás, vagy egyáltalán nem írnak, vagy csak maguknak, és nem mutatják meg másoknak. Ha megmutatják, mindig szabadkoznak: ezt csak magamnak írtam, nem felel meg az elvárt írásbeli követelményeknek. Helyesírása jobbra csak a standardnak, a köznyelvnek van. Előfordulnak tájnyelvi⁷ és csoportnyelvi⁸ helyesírások.

A magyar helyesírásban rejtett diszkriminatív (kirekesztő) jelenséget vélt felfedezni Csalog Zsolt, akit később Kontra Miklós (1997) ekként idézett egy interjújában: „Rejtetten működik a diszkrimináció. Csalog Zsolt közel húsz évvel ezelőtt írt arról, hogy a magyar helyesírási szabályok mennyire diszkriminatívak a cigányokkal szemben. Azóta sem változott semmi. Az 1972-es Értelmező kéziszótárban ilyen összetett szavak vannak: *cigánygyerek*, *cigányasszony*, *cigányleány*, *cigánylegény*.

⁶ Nyíri Kristóf fordítása és idézete: 1989: 16.

⁷ A svájci kantonokban az egyes helyi nyelvjárásokban megjelenik sajtó, tehát létezik a nyelvjárásonak is helyesírása.

⁸ Csoportnyelvi helyesírásnak tarthatjuk egy-egy tudomány vagy szakma elkülönülő, külön is szabályozott helyesírását. Voltaképpen az orvosi, kémiai, matematikai stb. helyesírások ide is besorolhatók.

De nincs »svábgyerek«, »svábasszony«, és olyan összetett szó sincs, hogy »magyar-gyerek«, »magyarasszony« stb. Ezt az egészet változatlanul megtaláljuk az 1988-as, tehát a most érvényes Helyesírási kézikönyvtárban is, ami azt az előítéletet képezi le, hogy a cigány ember nem olyan, mint a magyar ember, nem olyan, mint a német vagy az angol ember. Érdekes egyébként, hogy míg a *cigányasszony* egybeíratik, addig a *cigány férfi* két szóba, ami azt mutatja, hogy a szabályzatírók következetlenek, és nem is tudják, hogy diszkriminatívak. Tudatlanságból azok.”

A következtetés vagy vélekedés egy kicsit elhamarkodott. Az abdukciónak nagy szerepet tulajdonító Peirce is felhívja a figyelmet arra, hogy „a legjobb hipotézis az, amely a legegyszerűbb és a legtermészetesebb, amelyet a legkönnyebb és a legolcsóbb ellenőrizni...” (Sebeok 1990: 39).

Tudvalévő, hogy a külön- és egybeírás sokszor bizonytalan, s vet fel vitás kérdéseket. A szabályzat és a szótár készítői nyilván nem (rejtett) diszkriminatív céllal, hanem esetleges jelentésváltozás vagy hagyományos összeforrottság okán írták egybe a *cigányasszonyt*, *cigánygyereket* és tudatosan nem a *cigány embert*. És persze az is lehet, hogy egyszerű tévedésből. (A helyesírási szótárakban is vannak tévedések, gondoljunk csak az ugyancsak ideológiai vihart kiváltott 1954-es véletlenül egybeírt *zsíroskenyérre*.⁹) Az 1984-es szabályzatban csak a *cigányzene* és a *cigánypecsenye* szerepel egybeírva, a *cigány nő* és a *cigány nyelv* különírva található. A Magyar helyesírási szótárban (1999) a *cigány férfi* és *cigány gyerek* különírva található, ez utóbbinál megjegyezve, hogy van egybeírt változat is: „cigánygyerekek potyognak az égből”. Az Osiris-helyesírásban (2004) a *cigány asszony*, *cigány ember*, *cigány férfi*, *cigány lány/leány*, *cigány tanuló* különírva szerepel. Mindebből látható, hogy korrigálták és pontosították a korábbi egybeírást.

A helyesírás mint jel, az írásjelek mint jelek

Nyilvánvaló, hogy a helyesírás önmagában is jel: jele annak, hogy valaki képes (ki)művelt módon írni.

A helyesírás minden eleme is jel, hiszen megkülönböztető eszköz, amelynek jelentése van. A helyesírás jeleit szemiotikai, peirce-i értelemben föloszthatjuk indexikus, ikonikus és szimbolikus jelekre, vagyis rámutató, hasonlósági és absztraktt jelentést hordozó jelekre, a helyesírás gyakorlata szerint azonban betűkről és (egyéb) írásjelekről beszélünk. A betűket egy adott nyelv fonetikája, fonológiája, míg az írásjeleket egyéb fonológiai, morfológiai, grammatikai, szemantikai és pragmatikai érvek alapján határozzák meg.

A helyesírás számos további eszközzel képes jelentést adni. Ezek közül több kifejtve (explicit módon), mások az íráshasználók önkénye, egyéni vagy közösségi elképzelései, szabályai szerint alakul. Sőt korábbi helyesírások nyoma több ge-

⁹ A szabályzathoz mellékelte szöszedetben a *zsíroskenyér* tévedésből szerepelt egybeírva. Hogy védjék a mundér becsületét, azt a magyarázatot találták ki, hogy a *zsíroskenyér* nem egyszerűen zsíros kenyér (azaz zsírral megkent kenyér), hanem az elnyomott munkásosztály mindennapi, szimbolikus étele...

neráción keresztül érvényesül, hiszen csaknem mindenki az iskolában megtanult helyesírását tartja örökké érvényesnek, akkor is, ha időközben a helyesírás esetleg megváltozott.

Néhány példa a helyesírás jelentésadó eszközeire, amelyeket többnyire ellentétpárokból ragadhatunk meg:

- kisbetű : nagybetű (szó kezdetén) (*iskola* – *Akadémia*, *budapesti* – *Budapest*)
- kisbetű : nagybetű (szó belsejében) (*Kerepesi temető* – *Magyar Tudományos Akadémia*)
- kisbetű : nagybetű (szavak írásában) (*tv* – *ENSZ*)
- régies írásmód : új írásmód (*Eötvös* – *Ötvös*)
- idegen írásmód : magyar írásmód (*chip* : *csip*)
- hagyomány : újítás (*dércsípte* – *traktor szántotta*)¹⁰
- folyamatos szöveg : idézet (*Jót s jól!* : „*Jót s jól!*”)
- különírás : egybeírás (*gyors vonat* : *gyorsvonat*)
- tagolás : újratagolás (*anyagcsere-vizsgálat* : *anyagcserevizsgálat-kérés*)

Az írásjelek szinte kínálják a szemiotikai értelmezést. (Az írásjelek művelődéstörténetéhez és szemiotikájához lásd: Keszler 2004.) Az írásjelek a beszéd akusztikus gazdagságát hivatottak pótolni, számos értelmezési, jelentésadási útmutatóval. Éppen ezért, míg a betűk használata messzemenően konvencionális, szigorúan szabályozott, addig az írásjelek használatában több egyediség, újítás figyelhető meg. A betűk egyetlen funkciót tölthetnek be, egy hang jelölését. Az írásjelek többsége polifunkcionális, vagyis nagyon sok feladatra alkalmas.

Segítségükkel az írásban a mondatok szerkezetét, kapcsolódását fejezhetjük ki, míg az értelmezésben a beszédnek ki nem fejezhető sajátosságait, például a modalitást, a hanglejtést, a szünetet jelölik.

A helyesírási szabályzat szerint az írásgyakorlatban használt legfontosabb jelek a következők: pont, kérdőjel, felkiáltójel, vessző, kettőspont, pontosvessző, gondolatjel, zárójel, idézőjel, kötőjel, nagykötőjel. Továbbá még tucatnyinál is több egyéb írásjel is van (a 275. szabálypont sorolja fel őket.)

A rövidítések és a mozaikszók ugyancsak jelekként funkcionálnak. Részben azért, mert hosszabb szavak, kifejezések rövidítései (rejtvényei), részben azért, mert önmagukban szimbólumértékűek. A rövidítések ugyancsak egy (bonyolult) szabályrendszer szerint képezhetők. Végül pedig az Egyéb tudnivalók között számos további jelértékű vonatkozás van: számok használata, keltezés. A szabályzatban nem említett számos más jelenségre hoz példát és ad szabályozási javaslatot az Osiris-helyesírás (Laczko–Mártonfi 2004: 409–20).

Korábbi írásaiban (Balázs 2000, Balázs 2001–2002) fölvettem azt, hogy a helyesírás jelentésadó eszközeit szemiotikai alapelvek szerint átgondolva kellene

¹⁰ Az AkH. 106. pontja értelmében az alanyos kapcsolatok tagjait általában különírjuk (*traktor szántotta*), de a kialakult szokást megtartva jelentésváltoztatás nélkül is egybeírjunk több alanyos kapcsolatot: *dércsípte*, *napsütötte*, *molyrágta*, *szüette*, *magvaváló*.

alkalmazni egy későbbi helyesírás-szabályozásban. A jelenlegi „túlszabályozott”, többnyire csak a szakemberek számára érthető jelezés- és jelentésbeli megfontolások ugyanis nehezzé, sőt sokak számára megtanulhatatlanná, taszítóvá teszik a helyesírást. Korábbi példáim (Balázs 2001–2002: 22):

Példa	Vizuális kép ¹¹
<i>Erzsébet híd</i>	N k
<i>Duna-híd</i>	N-k
<i>Lánchíd</i>	Nk
vagy:	
<i>Vértességyes</i>	N k
<i>Gödöllői-dombság</i>	N-k
<i>Tokaj-hegyaljai borvidék</i>	N-k k
<i>Villány-Siklói borvidék</i>	N–N k

A helyesírás önálló életre kel

Mindig érdekes népszichológiai jelenség az, hogy hogyan viselkednek, miként vélekednek az emberek bizonyos kérdésekről, miként gyakorolnak bizonyos szabályokat. A mindennapi, történelmi gyakorlatban a helyesírás is önálló életre kel. Megfigyelhetők törekvések a mindennapi laikus helyesírás-gyakorlatban, de tapasztalhatunk hatalmi elvárásokat vagy még inkább feltételezett hatalmi elvárásoknak való megfelelést is. Végül szó lesz az egyszerű tévedésekről is, a szabályzatokban, szótárakban maradt helyesírási hibákról, amelyeket a mundér becsülete miatt olykor próbálnak megmagyarázni a tévesztők, illetve sokan „mögé” nézve ideológiákat látnak bele.

A világhírű vált magyar ifjúsági regényben, Molnár Ferenc A Pál utcai fiúk című munkájában kapott örök emléket az írás degradáló, leminősítő eljárása: *nemecsek ernő* nevének csupa kisbetűs írása. A kisbetűs névírás a név kisebbitését, a személyiség megfosztását jelenti. Ebbéli félelemből, vagyis a leminősítéstől, az önkéntelen megsértéstől való félelem íratja sok emberrel – különösen levelekben – az összes, a másik személyre vonatkozó szót nagybetűvel. Például: *Téged, Nálad, Házatokban* stb. Tiszteleti vagy „hajbókoló” nagybetűzésnek nevezték el egyes nyelv-művelők ezt a jelenséget. Általában együtt jár a megszólított funkciója előtti névelő elhagyásával: *Jelzem Igazgató Úrnak*, ahelyett, hogy: *Jelzem az igazgató úrnak*. Nem a félelem, hanem inkább valamilyen mágikus hatás (a nagyobb betűvel nagyobb hatást lehet elérni) indít egyes emberek arra, hogy csupa nagybetűvel írjanak. Így szerepel magánlevélben a kedves neve csupa nagybetűvel (*CSILLA*), de ugyanilyen figyelemfelhívó, kiabáló funkciója van a csupa nagybetűs reklámhelyesírásnak.

¹¹ N = nagybetű, k = kisbetű, - = kötőjel, – = nagykötőjel

A nagybetű rendszerint a fontosság, a kiemelkedés, a jelentékenység jelölője is. Rendszerszerűen láthatjuk a napi írásgyakorlatban, hogy egyes megnevezésekben mennyire teret hódít a nagybetű.

Árunevek, márkanevek:

Olympos Gyümölcsital

Heineken Partyhordó Dobozos sör

*Toy-Joy Multi Acitve Gyümölcsital*¹²

*Íme a Dupla Sajtos McRoyal™ életnagyságban*¹³

Intézménynevek, intézmények alegységei és rövid formái:

*Eötvös Loránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar Tanulásban Akadályozottak és Értelmileg Akadályozottak Pedagógiája Tanszék*¹⁴

*Kormány*¹⁵

„Intézményszerűvé” növesztett programok, tervek megnevezései (különösen fordításokban, és a fokozódó eurobürokrácia, euronyelv jelenségeként):

Magyarország–Szlovákia–Románia–Ukrajna Európai Szomszédsági és Partnerségi Eszköz Határon Átnyúló Együttműködés Operatív Program... Társadalmi vita az Európai Bizottság ... cikkelye alapján az Operatív Program Stratégiai Környezeti Vizsgálatáról... A Nemzeti Fejlesztési Ügynökség mint az Operatív Program Közös Irányító Hatósága megbízásából... A Stratégiai Környezeti Vizsgálat, annak magyar nyelvű összefoglalója és az Operatív Program tervezetének szövege...¹⁶

Rendezvények, fesztiválok:

A Magyar Nyelv Hete, Budapest Parádé

*Ister Napok, VIII. Dunakorzó Vigasságok, Művészetek Völgye – Kapolcs*¹⁷

Nem hatalmi, hanem tiszteleti, kegyeleti célból szinte mindig nagybetűsek (szabálytalanul) a nagy egyházi ünnepek:

Karácsony, Húsvét, Pünkösöd

¹² Cora. Akciós katalógus, 2007. július 25. – augusztus 07.

¹³ Pesti Est, XVI/29. 2007. július 19–25.

¹⁴ Az intézménynév helyesírása megfelelő, bár a tanszéknevek helyesírásában ingadozás mutatkozik a csupa nagybetűs és a csupa kisbetűs forma között. A Ki kicsoda című könyvsorozat, valamint a sajtó nagy része például következetesen és tudatosan a kisbetűs formát választja, míg az intézmények maguk a nagybetűs formát kultiválják. (AKH. 189b. szerint az egyediség érzékeltetésekor van szükség a nagybetűs írásmódra. De ki mondja meg, hogy mi az egyediség?)

¹⁵ „Aki kormányon van, az jobbra szeretné nagybetűvel írni, aki nincs kormányon, úgy gondolja, megfelelő a kisbetű is. S miután mindenki volt vagy lehet még kormányon, hamar holtpontra jutott a vita” (Bodnár 2002).

¹⁶ Hirdetés. Népszabadság, 2007. június 19. 10.

¹⁷ Pesti Est, XVI/29. 2007. július 19–25.

A helyesírás nemcsak „fölfelé”, hanem „lefelé” is kelhet önálló életre. Ez utóbbi folyamat a helyesírás szabályainak való ellenszegülés, az antihelyesírás. A folyamat a graffitikban (falfirkákban) bukkant először a nyilvánosság elé. A *hüje* szó pontos *j-s* írását el is nevezték „palánkhelyesírásnak”. Írók-költők is gyakran, stilisztikai okból vétenek a helyesírás ellen. Weöres Sándor egyik versében például így bukkan fel a palánkhelyesírás (Kisfiúk témáira):

KARESZ HÜJE
GYÖNGYI HÜJE
csak én vagyok okos
énnekem a segembe is felyem van

A már említett másodlagos írásbeliség (sms, e-mail, fórum, chat, msn stb.) alapjaiban számolja fel a helyesírási szabályokat. Kötetlen személyközi kommunikációban beszéd közeli írásmódban nem számít hibának a betűtévésztés és a helyesírás figyelembe nem vétele.

Amikor egy akadémiai fórumon a nyelvtanoktatás megújítására vállalkozó közösség egyik tagjától azt a mondatot hallottuk, hogy „A helyesírás tanítására nincs szükség nyelvtanórán, mert az olyan, mint az öltözködés, és az öltözködést sem tanítja az iskola, jobb módszer is van a gyermekek kínzására, mint a tollbamondás”,¹⁸ akkor arra gondoltam, hogy mostantól nagyon sok helyesírási, kulturális versenyt kell hirdetni, vonzót, fiataloknak szólót, mert az írás, a helyesírás nem csak technológiai okokból, hanem személyes érdekekből, ne adj’ isten egy formálódó oktatáspolitikától is veszélyben van.

Álljon itt befejezésül és ellenpéldaként két idézet. Az első Ankerl Gézától (2000: 299), aki az írásbeliség, s benne a helyesírás megtanulásának történeti mozgatójára emlékeztet: „a beszélt anyanyelvvel szemben az írás elsajátítása már egy egész, kultúrákat átfogó civilizációba avatja be az embert, az írás és olvasás oktatásába a társadalmak maguk is egyre inkább beavatkoznak, a családdal szemben arra vonatkozó »felelősséget vállaltak«: bevezették a *kötelező* elemi iskolai (nép)oktatást”.

A magyar helyesírás szabályai címmel verseskötet kiadó Mestyán Ádámról pedig ezt írja a kritikus (Bedecs 2006): „Mestyán számára a helyesírás kulturális örökség, és ezen keresztül az identitás metaforája... [...] abból az igazán komoly felismerésből építkezik, hogy az anyanyelv megtanulása voltaképpen a kulturális örökség birtokbavételét és az ehhez való elköteleződést jelenti. Legfontosabb belátása pedig ebből következően az, hogy egy élettörténet lehetőségeit eleve behatárolják a nyelv által jelzett közösség törvényszerűségei, az egy nyelvben, egy országban megtanulható dolgok zárt köre. Az anyanyelv ajándék és átok, lehetőség és akadály egyszerre. Vagy ahogy a kötetzáró vers fogalmaz: »az apák bűne«”.¹⁹

¹⁸ Kálmán László és Molnár Cecília: Régi és új „nyelvtan”. Előadás, bemutató. MTA Nyelvtudományi Intézete, 2007. január 9. 16.00 óra.

¹⁹ A 2007. április 27-én az egri Nagy J. Béla helyesírási versenyen tartott előadás írott változata.

Összefoglalás

A tanulmány antropológiai és szociológiai megközelítéssel a hatalomnak, a hatalmi szerepeknek (alá- és fölérendeltség) az írásban, írásmódban, különösen a helyesírásban, a helyesírás-szabályozásban és a helyesírás mindennapi hivatali és „népi” gyakorlatában kimutatható jelenségeit, jegyeit, jeleit vizsgálja konkrét események, elsősorban magyar nyelvi példák alapján. A fontosabb hatalmi megnyilvánulások, mechanizmusok, jegyek: az írásba vetett mágikus hit, az írásfajta megválasztása, helyesírás-szabályozás (reform, nyelvújítás), romantika (múltba fordulás), degradáció, figyelemfelkeltés, diszkrimináció, ellenkulturális megnyilvánulások.

SZAKIRODALOM

- Almási Miklós 2007. A betű halhatatlan. *Népszabadság*, 2007. május 26.
- Ankerl Géza 2000. Anyanyelv és kultúrközösség: írás és civilizáció. In: Ankerl Géza: *Nyugat van, kelet nincs*. Osiris, Budapest, 293–308.
- Balázs Géza 2000. *Lehetséges nyelvi szabványok. A–Z*. Budapest.
- Balázs Géza 2001–2002. Nyelvstratégia és helyesírás. In: Bozsik Gabriella, V. Raisz Rózsa (szerk.): *Helyesírásunk időszzerű kérdései a 21. század kezdetén*. Eszterházy Károly Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke, Eger, 15–23.
- Balázs Géza 2006. A nyelv a politika, a hatalom, az érdekek szolgálatában. In: Tóth Szergej szerk., 2006. 129–50.
- Balázs Géza–Zimányi Árpád (szerk.) 2006. Másodlagos írásbeliség. In: *Magyar nyelvhasználati szótár*. Pauz-Westermann Kiadó, Celldömölk, 161–2.
- Bede Cs. László 2006. Nyelvtan tanul. *Élet és Irodalom*, 2006. július 7.
- Bodnár Lajos 2002. Megvédte nagybetűjét a kormány. *Magyar Hírlap*, 2002. november 23.
- Coulmas, Florian 1982. *Über Schrift*. Suhrkamp, Frankfurt/Main.
- Czigány Lóránt 1997. Sztálin vagy Sztálin. Szóbogarázás. *Magyar Nemzet*, 1997. július 12.
- Gerlóczy Ferenc–Pethő Zsófia 1998. Minek nevezzem? Latin betűs írárok. *Heti Világgazdaság*, 1998. december 12.
- Horányi Özséb–Szépe György (vál.) 1975. *A jel tudománya*. Gondolat, Budapest.
- Keszler Borbála 2004. *Írásjeltan. Az írásjelhasználat szabályai, problémái és története*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kontra Miklós 1997. A nyelv mint a diszkrimináció eszköze. (Az interjút készítette: Pogány Ira.) *Magyar Hírlap*, 1997. november 15.
- Laczkó Krisztina–Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Mestyán Ádám 2006. *A magyar helyesírás szabályai*. L'Harmattan Kiadó, Budapest (verseskötet).
- Nyíri Kristóf 1989. *Keresztút. Filozófiai esszék*. Kelenföld Kiadó, Budapest.
- Sebeok, T. A.–J. U. Sebeok 1990. *Ismeri a módszeremet? Avagy a mesterdetektív logikája*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Tóth Szergej (szerk.) 2006. *Hatalom interdiszciplináris megközelítésben*. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged.
- Weöres Sándor 1981. *Egybegyűjtött írárok*. 1–3. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

SUMMARY

*Balázs, Géza***Power and spelling**

This paper discusses certain phenomena, features, and signs of power or hierarchical roles in writing, writing habits, and especially in spelling (including the regulation of orthography and its everyday practice in offices as well as in popular contexts). The overall framework is anthropo- and socio-semantic, and the material investigated is based on concrete observations, especially data drawn from Hungarian sources. The major manifestations, mechanisms, and signs of power discussed here include the following: belief in the magic power of writing, choice of type of writing, regulation of orthography (spelling reform, language reform), nostalgic romanticism, degradation, ways of catching readers' attention, discrimination, and counter-cultural forms of expression.